

ZBIGNIEW HUNDERT*

Dyslokacja partii wojska koronnego w 1677 roku. Przyczynek do badań pogranicza polsko-tureckiego oraz organizacji armii w dobie pokoju 1677–1683

The Crown Army partia's deployment in 1677. A contribution to research on the Polish–Ottoman borderlands and the army organization during the 1677–1683 period of peace

Streszczenie: Po wojnie Rzeczypospolitej z Imperium Otomańskim z lat 1672–1676 wojsko koronne zostało w 1677 roku zredukowane do 12 000 żołnierzy. Przeprowadzono reorganizację armii, dzieląc ją na 6 partii, czyli części, które rozesłano wzdłuż całej granicy polsko-tureckiej w celu zapewnienia ochrony polskim terytoriom. Dodatkowe garnizony wojska rozmieszczono też w fortecach na Podolu i Ukrainie. Dyslokacja armii koronnej z 1677 roku pokazuje brak zgodności między królem a hetmanami, Dymitrem Wiśniowieckim i Stanisławem Janem Jabłonowskim i jest ściśle związana z polityką bałtycką Jana III Sobieskiego.

* Instytut Nauk Historycznych, Uniwersytet Kardynała Stefana Wyszyńskiego, ul. Wóycickiego 1/3, 01-938 Warszawa; e-mail: zb.hundert@gmail.com.

Abstract: The Crown Army, after the Polish–Ottoman war of 1672–1676, was reduced to 12 000 soldiers in 1677. Result of the reorganization was the army divided into the 6 ‘partias’ or parts, and spread out across the Polish–Ottoman borderlands, in order to safeguard the Polish assets herein. Additionally, another special group of Polish army was garrisoned in the Podolian and Ukrainian fortresses. The Crown Army deployment of 1677 showed the political disunity between the King and the Hetmans, Dymitr Wiśniowiecki and Stanisław Jan Jabłonowski, at that time; moreover, it was closely linked to the so called Jan III’s Baltic politics.

Słowa kluczowe: wojsko koronne w dobie pokoju 1677–1683, polityka bałtycka Jana III Sobieskiego, pogranicze polsko-tureckie 1677–1683, patronat wojskowy w dobie Jana III

Keywords: the Crown Army in 1677–1683, Jan III’s Baltic politics, Polish–Ottoman borderlands, military patronage in late 17th century

W październiku 1676 roku Rzeczpospolita zawarła z Imperium Osmańskim rozejm w Żórawnie (Żurawnie), który kończył dotychczasowy konflikt zbrojny, trwający od 1672 roku. Traktat potwierdzał w zasadzie wszystkie punkty dotyczące ustępstw terytorialnych, na które Rzeczpospolita przystała w nieratyfikowanym pokoju buczackim z października 1672 roku. Pomimo niekorzystnych warunków, zakończenie wojny tureckiej na zasadach zaproponowanych pod Żórawnem znalazło akceptację wśród narodu politycznego państwa polsko-litewskiego podczas sejmiku nadzwyczajnego, obradującego w Warszawie w dniach 14 I–27 IV 1677 roku¹. Równocześnie sejm zlecił wyprawienie wielkiego poselstwa do Stambułu w celu wynegocjowania warunków pokoju i ewentualnej rewizji

¹ Ostatnio na temat rozejmu w Żórawnie i jego odbiorze w historiografii: M. Wagner, *Wojna polsko-turecka 1672–1676*, t. 2, Zabrze 2009, s. 281–287. O przebiegu rokowań zob. też: D. Kołodziejczyk, *Podole pod panowaniem tureckim. Ejalet kamieniecki 1672–1699*, Warszawa 1994, s. 83–85. O sejmie nadzwyczajnym 1677 r. zob. K. Matwijowski, *Pierwsze sejmy z czasów Jana III Sobieskiego*, Wrocław 1976, s. 150–238; J. Stoliczka, *Wobec wolności i króla. Działalność polityczna szlachty ruskiej, ukraińskiej i wołyńskiej w latach 1673–1683*, Kraków 2007, s. 152–168.

traktatu zórawińskiego². Samo zakończenie wojny z Imperium Osmańskim wymagało jeszcze redukcji wojska koronnego do poziomu etatu pokojowego, w celu odciążenia budżetu wyniszczonej wieloletnimi konfliktami zbrojnymi Rzeczypospolitej. Pomimo wejścia w fazę reorganizacji, armia koronna otrzymała istotne zadanie zabezpieczenia nowej i jeszcze nieuregulowanej granicy z Wysoką Portą. W tym celu opracowano jej dyslokację, która będzie przedmiotem rozważań tego artykułu.

Problematyka rozmieszczenia wojska koronnego w 1677 roku, jak również sama kwestia jego redukcji nie były dotychczas szerzej omawiane³. Wydaje się to istotną luką w obecnym stanie naszej wiedzy, przede wszystkim ze względu na ścisły związek tych problemów z „bałtyckim” kursem polityki zagranicznej króla Jana III, jak również z sytuacją wewnętrzną w kraju. Sobieski wywodził się bowiem ze środowiska wojskowego i na bazie tej grupy zawodowej stworzył fundament swojego zaplecza politycznego. Redukcja wojska miała być zatem przeprowadzona tak, aby Jan III oraz jego najbliżsi współpracownicy zachowali kontrolę nad armią. Temu kryterium miał być również przyporządkowany sposób rozmieszczenia wojska na pograniczu, co w głównej mierze wynikało z konieczności ograniczenia władzy nad wojskiem grupy nieprzychylnym kursowi politycznemu króla oficerów, z hetmanem wielkim koronnym i wojewodą belskim ks. Dymitrem Wiśniowieckim na czele⁴.

² Zob. *Źródła do poselstwa Jana Gnińskiego, wojewody chełmińskiego do Turcyi w latach 1677–1678*, oprac. F. Pułaski, Warszawa 1907; D. Kołodziejczyk, op. cit., s. 86–96.

³ Dalece niewystarczające są wzmianki w tej materii poczynione przez Jana Wimmera w jego pomnikowej już pracy *Wojsko polsko w drugiej połowie XVII wieku*, Warszawa 1965, s. 195–198. Już po decyzji o przyjęciu do druku niniejszego artykułu, ukazał się tekst Marka Wagnera, który częściowo podejmuje sprawę rozmieszczenia wojska na pograniczu w 1677 r.; idem, *Armia koronna w latach 1677–1678*, [w:] *Król Jan III Sobieski i Rzeczpospolita w latach 1674–1683*, red. D. Milewski, Warszawa 2016, s. 179–200 (zwl. 184–187).

⁴ Zob. Z. Hundert, *Pozycja Jana III w wojsku koronnym w latach 1674–1683. Utrzymanie czy też utrata wpływów wypracowanych w czasie sprawowania godności hetmańskiej?*, [w:] *Król Jan III Sobieski i Rzeczpospolita...*, s. 121–151. Jeżeli chodzi o kwestię polityki „bałtyckiej”, to należy wymienić ostatnie prace, które podsumowały dotychczasowy dorobek literatury oraz rzuciły na ten problem nowe światło: K. Bobiatyński, *Michał Kazimierz Pac, a polityka bałtycka Jana III Sobieskiego*, [w:] *Z dziejów stosunków*

Wstępnej redukcji komputu koronnego dokonano już 24 XI 1676 roku podczas rady senatu⁵. Zasadnicze uchwały podjęto jednak na sejmie warszawskim na początku 1677 roku. Mimo że pozostająca w bezpośrednim sąsiedztwie i zagrożeniu ze strony Porty Otomańskiej szlachta z południowo-wschodnich obszarów państwa postulowała o redukcję wojska do poziomu 25 000⁶, to nowy komput, który miał obowiązywać od 1 VI 1677 roku, przewidywał utrzymanie armii koronnej w wielkości 12 000 etatów: 2150 koni husarii, 3000 koni jazdy pancernej, 800 koni lekkiej jazdy wołoskiej, 4500 porcji piechoty oraz 1500 dragonii⁷. Ostateczny kształt zrealizowanego komputu różnił się jednak (choć nieznacznie) od uchwały wyrażonej skryptem *Ad Archivum*. Wojsko koronne, na etacie rozpoczynającym się 1 maja, osiągnęło stan 12 150 koni i porcji (nie licząc tzw. garnizonów ordynaryjnych), pod postacią:

- 21 chorągwi husarskich, 2100 koni
- 49 chorągwi pancernych, 3130 koni
- 14 chorągwi wołoskich, 680 koni
- 1 kompanii arkabuzerii, 100 koni
- 20 regimentów pieszych, 4340 porcji

Rzeczypospolitej Obojga Narodów ze Szwecją w XVII wieku, red. M. Nagielski, Warszawa 2007, s. 311–335; J. Stolicki, *Elity i szlachta Małopolski wobec polityki bałtyckiej Jana III Sobieskiego*, [w:] ibidem, s. 336–350; A. Kamiński, *Polska a Brandenburgia-Prusy w drugiej połowie XVII wieku: dzieje polityczne*, Poznań 2002, s. 158–181; A. Czarniecka, B. Kodzis, *Prywata czy racja stanu? Polityka bałtycka Jana III Sobieskiego w propagandzie dworu i opozycji*, „Biblioteka epoki nowożytnej” 2015, t. 2: *Sobieski wokół spisków i konfederacji*, red. M. Nagielski, s. 145–165.

⁵ Biblioteka XX Czartoryskich w Krakowie [dalej: B. Czart.], sygn. 174, s. 438–444 i sygn. 426, s. 505–520, Komput wojska polskiego zaciągu koronnego *ex senatus consiliis* ordynowany i dla hiberny podany, Lwów 24 XI 1676. To samo: Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie [dalej: AGAD], Archiwum Zamoyskich [dalej: AZ], sygn. 3112, s. 456–460, druk [w:] *Materiały do dziejów wojny polsko-tureckiej 1672–1676*, oprac. J. Woliński, „Studia i Materiały do Historii Wojskowości” 1970, t. 16, cz. 2, s. 254–259.

⁶ Zob. J. Stolicki, *Wobec wolności i króla...*, s. 164; M. Wagner, *Stanisław Jabłonowski (1634–1702). Polityk i dowódca*, t. 1, Siedlce 1997, s. 148.

⁷ Biblioteka Zakładu Narodowego im. Ossolińskich we Wrocławiu [dalej: B. Ossol.], sygn. 305/II, s. 317, Na sejmie warszawskim *anni* 1677 redukcja liczby i płacy wojska *in futurum*; B. Czart., sygn. 426, s. 538, Skrypt dany na sejmie *ad Archivum in Anno* 1677; AGAD, AZ, sygn. 3112, s. 478, Redukcja liczby wojska koronnego.

- 4 regimentów dragońskich, 1500 porcji
- 2 roty piechoty węgierskiej, 300 porcji⁸

Uzupełnieniem wojska komputowego były tzw. garnizony ordynaryjne – chorągwie piechoty węgierskiej, obsadzające zamki w Krakowie oraz Lubowli (po 50 porcji), do tego załoga Pucka⁹. W ramach tego komputu chorągwie husarskie i pancerne zgrupowane były w pułki. W okresie służby, rozpoczynającym się 1 V 1677 roku, było ich 11 w sile 5230 koni (70 chorągwi)¹⁰:

1. Pułk króla Jana III: 7 rot husarskich (740 koni), 8 pancernych (480 koni) – razem **15 chorągwi, 1220 koni**
2. Pułk ks. Dymitra Wiśniowieckiego, wojewody bełskiego i hetmana wielkiego koronnego: 5 rot husarskich (490 koni), 6 rot pancernych (440 koni) – razem **11 chorągwi, 930 koni**
3. Pułk Stanisława Jana Jabłonowskiego, wojewody ruskiego i hetmana polnego koronnego, 4 roty husarskie (390 koni), 9 rot pancernych (520 koni) – razem **13 chorągwi, 910 koni**
4. Pułk Szczęsnego Kazimierza Potockiego, wojewody sieradzkiego: 1 rota husarska (100 koni), 2 roty pancerne (110 koni) – razem **3 chorągwie, 210 koni**

⁸ AGAD, Akta Skarbowo-Wojskowe [dalej: ASW], dz. 86, sygn. 65, Rachunki skarbowo-wojskowe za okres służby II kwartał 1677 – I kwartał 1679; AGAD, Archiwum Skarbu Koronnego [dalej: ASK], dz. II, sygn. 65, k. 41v–47, Rachunki sejmu 1681 r. z rozliczeniem wojska za okres służby ośmiu kwartałów w czasie 1 V 1677 – 30 IV 1679; por. J. Wimmer, *Materiały do zagadnienia liczebności i organizacji armii koronnej w latach 1673–1679*, „Studia i Materiały do Historii Wojskowości” 1961, t. 7, cz. 2, s. 394–437; idem, *Wojsko polskie...*, s. 196–197.

⁹ Zob. AGAD, ASW, dz. 86, sygn. 65, s. 128, 130, Rachunki skarbowo-wojskowe chorągwi piechoty węgierskiej, obsadzających Kraków i Lubowlę w okresie służby 1 V 1677–30 IV 1679; zob. też AGAD, ASK, dz. II, sygn. 65, k. 48, Wydatki na tzw. garnizony ordynaryjne wg rachunków sejmowych z 1681 r.

¹⁰ Skład pułków na podstawie: AGAD, ASW, dz. 86, sygn. 65, Rachunki skarbowo-wojskowe za okres służby II kwartał 1677–I kwartał 1679; AGAD, ASK, dz. II, sygn. 65, k. 41v–47, Rachunki sejmu 1681 r. z rozliczeniem wojska za okres służby ośmiu kwartałów w czasie 1 V 1677–30 IV 1679; por. B. Czart., sygn. 426, s. 535–538, Komput wojska JKM i całej Rzptej a die 1ma maj in anno 1679.

5. Pułk Andrzeja Potockiego, wojewody kijowskiego: 1 rota husarska (100 koni), 3 rotę pancerną (160 koni) – razem **4 chorągwie, 260 koni**
6. Pułk Wacława Leszczyńskiego, wojewody podlaskiego: 1 rota husarska (100 koni), 3 rotę pancerną (150 koni) – razem **4 chorągwie, 250 koni**
7. Pułk ks. Konstantego Wiśniowieckiego, wojewody bełskiego: **3 rotę pancerną, 240 koni**
8. Pułk Mikołaja Hieronima Sieniawskiego, marszałka nadwornego koronnego: 1 rota husarska (100 koni), 2 rotę pancerną (120 koni) – razem **3 chorągwie, 220 koni**
9. Pułk Hieronima Augustyna Lubomirskiego, chorążego koronnego: **4 rotę pancerną, 260 koni**
10. Pułk Stanisława Koniecpolskiego, wojewody podolskiego: 1 rota husarska (80 koni), 1 rota pancerna (60 koni) – razem **2 chorągwie, 140 koni**
11. Pułk Stefana Bidzińskiego, strażnika koronnego: **8 rot pancernych, 590 koni**

Szczegóły nowego komputu opracowano 28 IV 1677 roku, jednak już wówczas doszło do sporu pomiędzy królem a hetmanem wielkim D. Wiśniowieckim. W zachowanym wykazie wojska, przygotowanym przez Jana III i sygnowanym jego podpisem, zabrakło kilku jednostek z pułku ks. Dymitra, uwzględnionych w odrębnym spisie autorstwa hetmana wielkiego. Książę nie krył zresztą z tego tytułu oburzenia, napisał bowiem do swojego zięcia, wojewody podlaskiego W. Leszczyńskiego o działaniach króla i jego współpracowników następująco: „oni komputu tego żadną miarą beże mnie konkludować i podpisywać nie mogli i nie mogą, więc co by było i dalej w tym kompucie mnie *contrarum* pewnie to skasuję, choćby się najbardziej gniewali”¹¹. Ostatecznie jednak doszło do kompromisu i pominięte przez króla chorągwie z pułku jazdy hetmana wielkiego we-

¹¹ Biblioteka Polskiej Akademii Nauk w Kórniku [dalej: B. PAN Kórnik], sygn. 1944, s. 13, D. Wiśniowiecki do W. Leszczyńskiego, Baranów 12 V 1677.

szły w skład komputu¹². Nie udało się jednak hetmanowi wielkiemu przywrócić do służby zwiniętego regimentu pieszego osobistego przeciwnika Jana III, pisarza polnego koronnego Stefana Stanisława Czarnieckiego, co Wiśniowiecki, zgodnie ze swym listownym oświadczeniem, zamierzał uczynić¹³. Przedstawione w tym miejscu fakty dowodzą, że sprawa wprowadzenia etatu pokojowego była ściśle powiązana z ówczesną walką polityczną. Podobne wnioski nasuwają się, gdy dokonamy analizy sposobu dyslokacji koronnych chorągwi i regimentów na pograniczu tureckim.

Zalecenia opracowania lokacji wojska koronnego, które przeszło na etat pokojowy, znalazły się wśród uchwał sejmu nadzwyczajnego, w postaci konstytucji „Konsystencja wojsku *et securitas* wszystkim dobrom *in genere* od przechodów i stanowisk żołnierskich”. W jej treści zawarto następującą uwagę:

Chcąc mieć obwarowane granice Rzptej a oraz od tak ciężkiej konsystencji przechodów i egzakcji żołnierskich, dobra *in genere* wszystkie w państwach naszych, zlecamy wielmożnym hetmanom naszym, aby miejsca jako najsposobniejsze, na linii przy granicy, w którychby wojska *commode ex necessitate* Rzptej *locari* mogły [...]¹⁴.

Zgodnie z tą konstytucją lokację wojska mieli opracować hetmani koronni D. Wiśniowiecki oraz Stanisław J. Jabłonowski. Jednym z zasadniczych celów tego przedsięwzięcia było, poza sprawą zabezpieczenia granic, opracowanie stałej dyslokacji, zgodnie z którą wojsko nie wchodziłoby na konsystencje w głąb kraju, w następstwie czego nie dokonywałoby przestępstw w trakcie swoich przemarszów. Problem żołnierskich egzakcji w XVII wieku należał do głównych patologii, z którymi musiało borykać się społeczeństwo Rzeczypospolitej – stąd powiązanie tej kwestii ze stra-

¹² Zob. AGAD, ASW, dz. 86, sygn. 61, k. 31–33v, 38–40v, Komputy wojska koronnego z 28 IV 1677, z podpisem hetmana Wiśniowieckiego oraz króla Jana III.

¹³ B. PAN Kórnik, sygn. 1944, s. 13, D. Wiśniowiecki do W. Leszczyńskiego, Baranów 12 V 1677; por. I. Czamańska, *Wiśniowieccy. Monografia rodu*, Poznań 2007, s. 327.

¹⁴ *Konstytucje sejmu warszawskiego za Jana III r. 1677*, [w:] *Volumina Legum*, t. 5, oprac. J. Ohryzko, Petersburg 1860, s. 223.

tegicznym celem zabezpieczenia stanu posiadania na granicy z Imperium Osmańskim¹⁵.

Zgodnie z zapisami Jana Floriana Drobysz Tuszyńskiego, towarzysza chorągwi husarskiej Marcina Zamoyskiego, wojsko koronne wiosną 1677 roku ściągnięto z konsystencji zimowych i skierowano do obozu ulokowanego pod Wyżlanami (Wyżnianami), między Lwowem, a Glinianami. Stamtąd jednostki armii koronnej miały wyruszyć na wyznaczone miejsce lokacji – zdaniem Tuszyńskiego – w Śniatyniu, Buczniowie (Buczniowej), Trembowli i Krzemieńcu¹⁶. Te same 4 partie identyfikują także porucznik husarski Andrzeja Potockiego, cześnik poznański Mikołaj Złotnicki oraz stolnik parnawski Stanisław Zygmunt Druszkiewicz¹⁷. Podstawowym źródłem wiedzy na temat rozłożenia wojska na partie w 1677 roku są jednak nie źródła narracyjne, a akt dyslokacji, zachowany w papierach wojskowych ówczesnego wojewody chełmińskiego Jana Gnińskiego¹⁸. Dokument ten nie jest datowany, choć jest w zasadzie pewne, że został opracowany podczas komisji we Lwowie, zakończonej 25 VII 1677 roku. Po niej bowiem koronne chorągwie i regimenty rozeszły się na stanowiska wyznaczone w nadgranicznych królewskich¹⁹.

¹⁵ Więcej zob. M. Nagielski, *Żołnierz koronny w XVII wieku. Wybawca i bohater czy ciemniejszy – w świetle zachowanych rejestrów szkód w księgach grodzkich i ziemskich Rzeczypospolitej*, [w:] *Spółeczeństwo Staropolskie*, t. 4: *Spółeczeństwo a wojsko*, red. I. Dacka-Górzynska, M. Nagielski, A. Karpiński, Warszawa 2015, s. 135–154; por. T. Srogosz, *Żołnierz swawolny: z dziejów obyczajów armii koronnej w XVII wieku*, Warszawa 2010.

¹⁶ *Pamiętnik Jana Floriana Drobysz Tuszyńskiego*, [w:] *Dwa pamiętniki z XVII wieku Jana Cedrowskiego i Jana Floriana Drobysza Tuszyńskiego*, oprac. A. Przyboś, Wrocław 2006, s. 107.

¹⁷ S. Z. Druszkiewicz, *Pamiętniki 1640–1684*, oprac. M. Wagner, Siedlce 2001, s. 116; *Mikołaj Złotnicki i jego diariusz wojenny*, oprac. M. Wagner, „Biuletyn Biblioteki Jagiellońskiej” 1994, t. 45, nr 1/2, s. 121.

¹⁸ AGAD, AZ, sygn. 3112, s. 474–477, Podział wojska koronnego na partie w 1677 r. Na dokumencie, zapewne już podczas tworzenia zasobu źródłowego, sygnowanego obecnie jako AZ 3112, dopisano datę 1677, choć ze znakiem zapytania.

¹⁹ B. Czart., sygn. 175, s. 336, Ze Lwowa 25 VII 1675; por. M. Wagner, *Stanisław Jabłonowski...*, s. 151. W ten sposób ziściły się prognozy markiza François’a de Béthune’a z kwietnia 1677 r., że wojsko koronne zostanie zreorganizowane dopiero w lipcu; zob. F. Béthune do Ludwika XIV, Warszawa 5 IV 1677, [w:] *Archiwum spraw zagranicznych*

Jednostki wojskowe przedstawione w akcie dyslokacji, generalnie odpowiadają tym, które wymieniano w rozliczeniach skarbowych za okres służby 1 V 1677–30 IV 1679 roku. Brak wśród nich jedynie komputowego regimentu starosty lwowskiego Jana Cetnera, co wynika zapewne z faktu, że nie wszedł on w skład żadnej partii ani nie znalazł się w składzie twierdz podolskich i ukraińskich – wiemy bowiem, że w tym czasie obsadzał garnizon Lwowa²⁰. W podziale na partie występuje za to więcej chorągwi pancernych – nie 49 a 50. Wynika to z aspektu uwzględnienia w wykazie roty łowczego łukowskiego Adama Radlińskiego, która początkowo miała pozostać w kompucie, ale ostatecznie została rozwiązana w 1677 roku²¹. Omawiany akt nie podaje także wielkości jednostek. W poniższym wykazie, opracowanym na podstawie dokumentu dyslokacji, dane liczbowe zostały odtworzone w oparciu o wielkości etatowe, zawarte w dostępnych materiałach skarbowych²².

Podział wojska na partie w 1677 roku, włącznie z rozmieszczeniem garnizonów twierdz podolskich i ukraińskich, wyglądał następująco:

francuskie do dziejów Jana III, oprac. K. Waliszewski, t. 1: 1674–1677, Kraków 1879, s. 375.

²⁰ Zob. B. Czart., sygn. 426, s. 537, Komput wojska JKM i całej Rzptej *a die 1ma maj in anno 1679*.

²¹ Ta jednostka nie występuje w żadnych ze znanych mi rozliczeń za okres służby w kompucie koronnym 1 V 1677–30 IV 1679. J. Wimmer doszukał się jednak informacji, że na etacie koronnym była ona liczona do końca III kwartału 1677 r. (czyli do końca października) w liczbie 40 koni; zob. idem, *Materiały 1673–1679...*, s. 416–417. Zgodne by to było ze słowami hetmana wielkiego, że część chorągwi zwinęło się (rozwiązało) podczas komisji sandomierskiej jesienią 1677 r. – w tym, jak wynika z kontekstu, rotę Radlińskiego. Ks. Dymitr informował, że 10 koni z rozwiązanej chorągwi łowczego łukowskiego zostało dodanych do roty Atanazego Miączyńskiego, by ta osiągnęła pełny stan 70 koni; zob. AGAD, ASW, dz. 86, sygn. 61, k. 43–43v, D. Wiśniowiecki do J. A. Morsztyna, Lewartów 24 IV 1679; por. AGAD, ASW, dz. 86, sygn. 61, k. 42, D. Wiśniowiecki do Atanazego Miączyńskiego, Lewartów 24 IV 1679.

²² Przede wszystkim: AGAD, ASW, dz. 86, sygn. 65, Rachunki skarbowo-wojskowe za okres służby 1 V 1677–30 IV 1679; AGAD, ASW, dz. 86, sygn. 61, Komput wojska koronnego ze służbą od 1 V 1677, Warszawa 28 IV 1677; B. Czart., sygn. 426, s. 535–538, Komput wojska JKM i całej Rzptej *a die 1ma maj in anno 1679*.

**PARTIA POD BUCZNIOWEM
KS. DYMITRA WIŚNIEWIECKIEGO,
HETMANA WIELKIEGO KORONNEGO
I WOJEWODY BĘLSKIEGO:**

Z pułku hetmana wielkiego:

Chorągwie husarskie:

1. ks. Dymitra Wiśniowieckiego, hetmana wielkiego koronnego, wojewody bęlskiego, koni 150
2. Stanisława Warszyckiego, kasztelana krakowskiego, koni 80
3. Jana Aleksandra Myszkowskiego, kasztelana bęlskiego, koni 80
4. Marcina Zamoyskiego, kasztelana lwowskiego, koni 100
5. Stefana Grudzińskiego, wojewodzica poznańskiego, koni 80

Chorągwie pancerne:

1. ks. D. Wiśniowieckiego, hetmana wielkiego i wojewody bęlskiego, koni 120
2. ks. Michała Czartoryskiego, wojewody wołyńskiego, koni 50
3. Stefana Stanisława Czarnieckiego, pisarza polnego koronnego, koni 100

Z pułku Szczęsnego Kazimierza Potockiego, wojewody sieradzkiego

1. Chorągiew husarska Sz. K. Potockiego, wojewody sieradzkiego, koni 100
2. Chorągiew pancerna Sz. K. Potockiego, koni 60

Z pułku Wacława Leszczyńskiego, wojewody podlaskiego

1. Chorągiew husarska W. Leszczyńskiego, wojewody podlaskiego, koni 100

Pułk ks. Konstantego Wiśniowieckiego, wojewody braclawskiego

Chorągwie pancerne:

1. ks. K. Wiśniowieckiego, wojewody braclawskiego, koni 80
2. Gabriela Silnickiego, kasztelana kamienieckiego, koni 80
3. Stanisława Karola Łużckiego, kasztelana podlaskiego, koni 80

Pułk Stanisława Koniecpolskiego, oboźnego koronnego

1. Chorągiew husarska S. Koniecpolskiego, oboźnego koronnego, koni 80
2. Chorągiew pancerna S. Koniecpolskiego, koni 60

Arkabuzeria:

1. Kompania Jana III Sobieskiego pod Janem Górzyńskim, starostą starogardzkim, koni 100

Chorągwie wołoskie:

1. ks. D. Wiśniowieckiego, hetmana wielkiego, pod Danielem Zarudnym, koni 50
2. Druga ks. D. Wiśniowieckiego, pod Wacławem Zarudnym, koni 60

Regimenty piesze:

1. ks. D. Wiśniowieckiego, hetmana wielkiego i wojewody bełskiego, porcji 280
2. generała majora JKM Eliasza Łąckiego, chorążego ziem pruskich, porcji 180
3. Sz. K. Potockiego, wojewody sieradzkiego, porcji 180
4. W. Leszczyńskiego, wojewody podlaskiego, porcji 180

Dragonia:

1. Regiment D. Wiśniowieckiego, hetmana i wojewody bełskiego, porcji 300

Piechota polsko-węgierska:

1. Chorągiew D. Wiśniowieckiego, hetmana i wojewody bełskiego, porcji 200

**PARTIA POD TREMBOWLĄ STANISŁAWA
JANA JABŁONOWSKIEGO, HETMANA POLNEGO KORONNEGO,
WOJEWODY RUSKIEGO**

Z pułku króla Jana III Sobieskiego

Chorągwie husarskie:

1. Króla Jana III pod Aleksandrem Polanowskim, chorążym sanockim, koni 150
2. Królewicza Jakuba Sobieskiego, koni 150
3. Aleksandra Michała Lubomirskiego, wojewody krakowskiego, koni 100
4. Samuela Prażmowskiego, wojewody płockiego, koni 80
5. Jana Andrzeja Morsztyna, podskarbiego koronnego, koni 100
6. Jana Cetnera, starosty lwowskiego, koni 80
7. Marcina Cieńskiego, chorążego sieradzkiego, koni 80

Chorągwie pancerne:

1. Króla Jana III, pod miecznikiem łyczowskim Aleksandrem Wronowskim, koni 120
2. A. M. Lubomirskiego, wojewody krakowskiego, koni 60
3. Jana Karola Daniłowicza, krajczego koronnego, koni 50

**Z pułku Stanisława J. Jabłonowskiego, hetmana polnego i wojewody
ruskiego**

Chorągwie husarskie:

1. S. J. Jabłonowskiego, hetmana polnego i wojewody ruskiego, koni 150
2. Jana Gnińskiego, wojewody chełmińskiego, koni 80
3. Jana Ignacego Bąkowskiego, wojewody malborskiego, koni 80
4. Rafała Leszczyńskiego, podstolego koronnego, koni 80

Chorągwie pancerne:

1. S. J. Jabłonowskiego, hetmana polnego i wojewody ruskiego, koni 120
2. Józefa Słuszki, chorążego W. Ks. Lit., koni 50
3. Aleksandra Chodorowskiego, stolnika lwowskiego, koni 50

4. Jana Andrzeja Sierakowskiego, stolnika bełskiego, koni 50
5. Andrzeja Modrzewskiego, podczaszego sieradzkiego, koni 50

Z pułku Andrzeja Potockiego, wojewody kijowskiego

1. Chorągiew husarska A. Potockiego, wojewody kijowskiego, koni 100
2. Chorągiew pancerna A. Potockiego, koni 60
3. Chorągiew pancerna Dominika Potockiego, starosty chmielnickiego, koni 50

Pułk Mikołaja Hieronima Sieniawskiego, marszałka nadwornego koronnego

1. Chorągiew husarska M. H. Sieniawskiego, marszałka nadwornego, koni 100
2. Chorągiew pancerna M. H. Sieniawskiego, koni 70
3. Chorągiew pancerna Marcina Bogusza, podstolego nowogrodzkiego, koni 50

Regimenty piesze:

1. Gwardii JKM pod generałem majorem Ernestem Denhoffem, porcji 380
2. Królowej Marii Kazimiery pod Stanisławem Morsztynem, chorążym zatorskim, porcji 280
3. Królewicza Jakuba pod oberszterem Otto von Sesvegen, porcji 280
4. S. J. Jabłonowskiego, hetmana polnego i wojewody ruskiego, porcji 280
5. Generała artylerii koronnej Marcina Kątskiego, porcji 280
6. Andrzeja Potockiego, wojewody kijowskiego, porcji 180
7. Hieronima Augustyna Lubomirskiego, chorążego koronnego, porcji 180

Dragonia:

1. Regiment S. J. Jabłonowskiego, hetmana polnego i wojewody ruskiego, porcji 300

Chorągwie wołoskie:

1. S. J. Jabłonowskiego, hetmana polnego, pod rotmistrzem Marcinem Pukaczewskim, koni 80
2. Jerzego Frąckiewicza, koni 50

Piechota polsko węgierska:

1. Chorągiew S. J. Jabłonowskiego, hetmana polnego i wojewody ruskiego, porcji 100

PARTIA POD BORKIEM HIERONIMA AUGUSTYNA LUBOMIRSKIEGO, CHORAŻEGO KORONNEGO

Chorągwie pancerne:

1. Hieronima A. Lubomirskiego, chorążego koronnego, koni 100 (z pułku H. A. Lubomirskiego)
2. Stanisława Herakliusza Lubomirskiego, marszałka wielkiego koronnego, koni 60 (z pułku H. A. Lubomirskiego)
3. Wojciecha Prażmowskiego, chorążego nadwornego koronnego, koni 50 (z pułku S. J. Jabłonowskiego)
4. Jana Stanisława Lipskiego, starosty sądeckiego, koni 50 (z pułku JKM)
5. Stanisława Opalińskiego, starosty nowomiejskiego, koni 50 (z pułku S. J. Jabłonowskiego)
6. Franciszka Dzeduszyckiego, starosty żydaczewskiego, koni 50 (z pułku S. J. Jabłonowskiego)
7. Mikołaja Daniłowicza, starosty boreckiego, koni 50 (z pułku JKM)
8. Mikołaja Sapiehy, starosty owruckiego, koni 50 (z pułku JKM)
9. Władysława Skoraszewskiego, chorążego poznańskiego, koni 50 (z pułku W. Leszczyńskiego)
10. Jana Bogusława Zbąskiego, chorążego lubelskiego, koni 50 (z pułku JKM)
11. Marcjana Ścibora Chełmskiego, podstolego sandomierskiego, koni 50 (z pułku W. Leszczyńskiego)
12. Andrzeja Rzeczyckiego, starosty rzeczyckiego, koni 50 (z pułku S. J. Jabłonowskiego)

Dragoniam:

1. Część regimentu dragońskiego JKM pod Franciszkiem Zygmuntem Gałeckim, porcji 400 (całość oddziału 600 porcji)

**PARTIA POD RAKOWCEM – ŚNIATYNIEM
STEFANA BIDZIŃSKIEGO, STRAŻNIKA KORONNEGO**

Chorągwie pancerne:

1. S. Bidzińskiego, strażnika koronnego, koni 100 (z pułku S. Bidzińskiego)
2. Michała Zbrozka, strażnika wojskowego, koni 60 (z pułku S. Bidzińskiego)
3. Tomasza Karczewskiego, oboźnego wojskowego, koni 100 (z pułku S. Bidzińskiego)
4. Michała Floriana Rzewuskiego, starosty chełmskiego, koni 50 (z pułku W. Leszczyńskiego)
5. Franciszka Kobyłeckiego, podczaszego mielnickiego i sędziego wojskowego, koni 60 (z pułku S. Bidzińskiego)
6. Bogusława Potockiego, podkomorzycy halickiego, koni 50 (z pułku A. Potockiego)
7. Remigiana Strzałkowskiego, łowczego lwowskiego, koni 50 (z pułku Sz. Potockiego)
8. Atanazego Miączyńskiego, starosty krzepickiego, koni 70 (z pułku S. Bidzińskiego)
9. Andrzeja Miączyńskiego, koni 50 (z pułku S. Bidzińskiego)
10. Stanisława Miączyńskiego, koni 50 (z pułku S. Bidzińskiego)

Chorągwie wołoskie – rozlokowane pod Śniatyniem:

1. Andrzeja Dymideckiego, koni 40
2. S. Bidzińskiego, strażnika koronnego, pod Janem Bruckim, koni 40

Dragoniam:

1. Regiment dragoński S. Bidzińskiego, strażnika koronnego, porcji 300

PARTIA POD KRZEMIŃCEM JERZEGO WIELHORSKIEGO, PODKOMORZEGO WŁODZIMIERSKIEGO

Chorągwie pancerne:

1. J. Wielhorskiego, podkomorzego włodziemskiego, koni 70 (z pułku D. Wiśniowieckiego)
2. Jana Opalińskiego, cześnika koronnego, koni 50 (z pułku H. A. Lubomirskiego)
3. Władysława Morsztyna, starosty kowalskiego, koni 50 (z pułku D. Wiśniowieckiego)
4. Stefana Zahorowskiego, starosty włodziemskiego, koni 50 (z pułku D. Wiśniowieckiego)
5. Stefana Branickiego, starosty krośnieńskiego, koni 50 (z pułku JKM)
6. Stanisława Cetnera, chorążego czernihowskiego, koni 50 (z pułku D. Wiśniowieckiego)

Dragonia:

1. Z regimentu JKM pod Franciszkiem Z. Gałęckim 200 porcji (całość regimentu 600)

PARTIA NA UKRAINIE (POD DYMIREM) POD STANISŁAWEM SARIUSZEM ŁAZIŃSKIM, SKARBNIKIEM HALICKIM

Chorągwie pancerne:

1. Stanisława S. Łazińskiego, skarbnika halickiego, koni 60 (z pułku S. Bidzińskiego)
2. Adama Radlińskiego, łowczego łukowskiego, koni 40 (pozakomputowa)

Chorągwie wołoskie:

1. Demiana Ruszczyca, koni 40
2. Stefana Nickiego, koni 40
3. Pawła Drozdowskiego, koni 50
4. ks. D. Wiśniowieckiego, hetmana wielkiego, pod rotmistrzem Stefanem Sanickim, koni 60

GARNIZONY TWIERDZ

Biała Cerkiew:

1. Regiment pieszy Ernesta Rappe, porcji 280

Pawołocz:

1. Regiment pieszy generała kwatermistrza Jana Fryderyka von der Groeben, porcji 180

Kalnik:

Chorągwie wołoskie

1. Andrzeja Jeżowskiego, koni 40
2. Felicjana Białogłowskiego, koni 40

Regimenty piesze:

1. Władysława Denhoffa, kasztelana chełmińskiego, porcji 180
2. Wacława Dobszyca, porcji 180

Niemirów:

Chorągwie wołoskie:

1. ks. D. Wiśniowieckiego, hetmana wielkiego, pod rotmistrzem Mikołajem Zbrożkiem, koni 50
2. Szymona Zawiszy, koni 40

Regimenty piesze:

1. ks. Konstantego Wiśniowieckiego, wojewody braclawskiego, porcji 180
2. Generała majora JKM Jana Denemmarka, porcji 180

Bar:

1. Regiment pieszy generała majora JKM Józefa Łączyńskiego, starosty buskiego, porcji 180

Międzybóž:

1. Regiment pieszy M. H. Sieniawskiego, marszałka nadwornego, porcji 180

Dyslokacja przewidywała zatem podział wojska koronnego na 6 partii: 2 hetmańskie, strażnika S. Bidzińskiego, chorążego koronnego

H. A. Lubomirskiego, podkomorzego włodzimierskiego J. Wielhorskiego oraz grupę jazdy (głównie lekkiej) S. S. Łazińskiego. Do tego dochodziły załogi twierdz ukraińskich i podolskich: Białej Cerkwi, Pawołoczy, Baru²³, Niemirowa, Kalnika i Międzyboża (część z nich, zgodnie z traktatem zórawińskim, miała być wydana Turkom). Najwięcej wojska stanęło w ziemi halickiej, na granicy z Mołdawią oraz Podolem, które stanowiło wówczas domenę Wysokiej Porty. Były to partie hetmańskie, Bidzińskiego oraz Lubomirskiego. Wołyń – od strony Podola – miała zabezpieczać partia Wielhorskiego, *notabene* miejscowego statysty. Zadaniem jazdy Łazińskiego było z kolei operowanie w województwie kijowskim – a właściwie w tej części, która pozostawała przy Rzeczypospolitej²⁴. Wielkość wydzielonych w 1677 roku grup wojska komputowego, pod względem liczby etatów oraz jednostek, prezentują poniższe tabele:

Tab. 1. Wielkość formacji w ramach poszczególnych partii w 1677 r.

	Wiśniowiecki	Jabłonowski	Lubomirski	Bidziński	Wielhorski	Łaziński	Garnizony
Husaria (konie)	770	1330	–	–	–	–	–
Pancerni (konie)	630	780	660	640	320	100	–
Arkabuzeria (konie)	100	–	–	–	–	–	–
Jazda wołoska (konie)	110	130	–	80	–	190	170

²³ Zgodnie z wolą Jana III i rozkazem hetmana D. Wiśniowieckiego z 8 XI 1676 r. do załogi Baru skierowano też 500 Kozaków z wojska zaporońskiego JKM pod hetmanem nakażnym Ostarim (Eustachym) Hoholem; zob. М. Крикун, *Остан Гоголь – гетман козацтва Правобережної України*, [w:] idem, *Між війною та радою. Козацтво Правобережної України в другій половині XVII та початку XVIII ст.*, Київ 2006, s. 321.

²⁴ Oprócz grupy Łazińskiego w Polesiu rozlokowano 4 pułki kozackie z wojska JKM zaporońskiego w sile ok. 2000 Kozaków; zob. Т. Чухліб, *Гетьмани Прабережної України в історії Центрально-Східної Європи*, Київ 2004, s. 129; М. Крикун, op. cit., s. 321.

Cd. tab. 1

	Wiśniowiecki	Jabłonowski	Lubomirski	Bidziński	Wielhorski	Łaziński	Garnizony
Piechota niemiecka (porcje)	820	1860	–	–	–	–	1540
Dragonía (porcje)	300	300	400	300	200	–	–
Piechota węgierska (porcje)	200	100	–	–	–	–	–
Razem (konia i porcje)	2930	4500	1060	1020	520	290	1710

Tab. 2. Ilość jednostek w ramach poszczególnych partii w 1677 r.

	Wiśniowiecki	Jabłonowski	Lubomirski	Bidziński	Wielhorski	Łaziński	Garnizony
Husaria (chorągwie)	8	13	–	–	–	–	–
Pancerni (chorągwie)	8	12	12	10	6	2	–
Arkabuzeria (kompanie)	1	–	–	–	–	–	–
Jazda wołoska (chorągwie)	2	2	–	2	–	4	4
Piechota niemiecka (regimenty)	4	7	–	–	–	–	8
Dragonía (regimenty)	1	1	$\frac{2}{3}$	1	$\frac{1}{3}$	–	–
Piechota węgierska (chorągwie)	1	1	–	–	–	–	–

W zaprezentowanym powyżej podziale na partie, czyli związki taktyczne wyższego rzędu²⁵, możemy wskazać dwa podstawowe komponenty, tj. zgrupowania hetmańskie, które obejmowały wszystkie rodzaje broni. Pozostałe grupy – bez załóg garnizonów – składały się z jazdy pancernej,

²⁵ Zob. M. Wagner, *Korpus oficerski wojska polskiego w drugiej połowie XVII wieku*, Oświęcim 2015, s. 23–27.

lekkiej i dragonii. Były to zatem zgrupowanie służącego do operowania na dużej przestrzeni (prowadzenie zagonów), ze względu na wysoki stopień mobilności. Przydzielenie jazdy wołoskiej do garnizonów Niemirowa i Kalnika, miało z kolei zapewnić tym placówkom możliwość przeprowadzania zwiadów i patrolowania okolicy. W przypadku samego Niemirowa była to zapewne inicjatywa hetmana wielkiego, który był szczególnie zainteresowany jego utrzymaniem (majątność niemirowska należała do D. Wiśniowieckiego)²⁶. Wystarczy przy tym zwrócić uwagę, że na stanie Niemirowa znalazły się chorągiew wołoska ks. Dymitra oraz regiment piechoty jego brata Konstantego.

W podziale na partie zwraca uwagę na pewno fakt, że na potrzeby danych zgrupowań wydzielano z pułków jazdy narodowego zaciągu poszczególne jednostki. Oznacza to, że tego typu związki nie funkcjonowały jako całość, choć duża część chorągwi była lokowana w partiach zgodnie z przynależnością pułkową. Mimo to pułki w systemie dyslokacji traciły na znaczeniu taktycznym (na rzecz partii), pozostając przede wszystkim podziałem administracyjnym na potrzeby rozliczeń finansowych²⁷, jak również wyznacznikiem pozycji w wojsku ich patronów.

Reorganizacja sił koronnych w 1677 roku oraz ich podział na partie wyrażała w pewnym stopniu ówczesne relacje polityczne czy też strefy wpływów. Pułk królewski i jednostki komputowej gwardii Jana III (w tym oddziały pod imieniem królowej i królewicza) stanowiły pod względem liczebności 24% armii koronnej, czyli prawie ¼ całości. Większość z nich znalazła się w największej partii wojska, pozostającej pod bezpośrednim do-

²⁶ Zob. D. Wiśniowiecki do J. Gnińskiego, Kraków 29 V i 11 VI 1677, [w:] *Źródła do poselstwa...*, s. 212, 215–216.

²⁷ Jazda zaciągu polskiego w podziale na pułki została przedstawiona do rozliczenia choćby na trybunale lwowskim 1679 r., który miał uregulować należności za okres służby 1 V 1677–30 IV 1679; zob. AGAD, ASW, dz. 86, sygn. 65, Rachunki skarbowo-wojskowe za wspomniany okres; AGAD, ASK, dz. II, sygn. 65, k. k. 41v–47, Rachunki sejmowe 1681 r. Pułkami – i to w określonej hierarchii (zaczynając od pułku królewskiego, następnie hetmanów i dalej) prowadzono także rozliczenia w ramach funduszu hibernowego; zob. Awizy ze Lwowa 29 XII 1673, [w:] *Materiały do dziejów wojny polsko-tureckiej 1672–1676*, oprac. J. Woliński, „Studia i Materiały do Historii Wojskowości” 1965, t. 11, cz. 2, s. 300–301.

wództwem hetmana polnego. Sam Jabłonowski uchodził za jednego z najbliższych współpracowników Jana III, a król na ogół stawiał na hetmana polnego, przeciwstawiając go Wiśniowieckiemu, w celu ograniczenia wpływów buławy wielkiej. Warta zaakcentowania jest również tego typu zależność, że w partii pod Trembowlą stanęły, poza królewskimi i Jabłonowskiego, jednostki A. Potockiego oraz M. H. Sieniawskiego, a więc oddziały należące do osób, których bliska współpraca z Sobieskim zaczęła się jeszcze w czasach Jana Kazimierza. Do tej grupy należy dołączyć też dowódców dwóch kolejnych partii: S. Bidzińskiego oraz H. A. Lubomirskiego – choć ten ostatni z otoczeniem Sobieskiego związał się później, bo ok. 1670 roku. W partii ks. Dymitra z kolei wskażemy jednostki należące do osób, które tak samo jak on, zaliczały się do obozu dworskiego poprzedniego króla – Michała Korybuta (jak Sz. Potocki, S. Koniecpolski), jak również członków rodziny hetmana wielkiego (dwóch zięciów: S. Koniecpolski i W. Leszczyński, brat Konstanty)²⁸. Pod wpływem hetmana wielkiego zostawała zapewne też partia Wielhorskiego, zwłaszcza że 4 z 6 chorągwi pancernych tego zgrupowania wchodziło w skład pułku jazdy ks. Dymitra. Wskazane zależności nie stanowią wprawdzie podstawy do sformułowania ostatecznych wniosków, ale na pewno trzeba je uwzględnić przy poruszaniu problemu wojskowego patronatu w dobie panowania Jana III.

Za taki kształt podziału wojska, który był raczej niekorzystny dla hetmana wielkiego (zgrupowanie pod Buczniowem ustępowało liczebnością temu spod Trembowli) odpowiadał bezpośrednio hetman polny Jabłonowski. W przeciwieństwie do swojego starszego kolegi w połowie 1677 roku zjawiał się w obozie wojska, by nadzorować reorganizację armii²⁹. Ks. Dymitr długi czas pozostawał w Krakowie, nosząc się nawet z zamiarem

²⁸ O stosunkach politycznych na gruncie armii koronnej w latach 1667–1673 zob. Z. Hundert, *Między buławą a tronem. Wojsko koronne w walce stronnictwa malkontentów z ugrupowaniem dworskim w latach 1669–1673*, Oświęcim 2014, *passim* (zwł. rozdział II). Więcej o wpływach Jana III w wojsku oraz o jego wojskowym zapleczu politycznym w latach 1674–1683: idem, *Pozycja króla Jana III...*, s. 121–151.

²⁹ Anonimowy autor awiz z 25 VII 1677 wskazywał, że ks. Dymitr przybył do Lwowa wtedy, kiedy już podział wojska był sporządzony, a jemu zostało w zasadzie tylko przygotowanie ordynansów w celu skierowania odpowiednich chorągwi i regimentów na wyznaczone pozycje; zob. B. Czart., sygn. 175, s. 336, *Ze Lwowa 25 VII 1677*.

wyjazdu na leczenie do Cieplic, choć pod koniec maja 1677 roku deklarował, że „[...] cokolwiek tu poratowawszy zdrowia, jako najprędzej pośpieszę do Lwowa, a potem do obozu zaraz na początek, abym dalszą dyspozycję wojska rozporządził”³⁰. Hetman wielki starał się przy tym nie zaniedbywać swoich obowiązków – np. w czerwcu 1677 roku wystawił uniwersał, nakazujący wojsku zachowanie dyscypliny podczas przemarszu (chodziło tu konkretnie o dobra duchowne zakonu kamedułów)³¹. Mimo tego, faktyczny ster rządów nad armią należał latem 1677 roku do Jabłonowskiego. Realizował on wówczas politykę królewską, choć – jak dowodzą badania Marka Wagnera, czy Jarosława Stolickiego – w okresie polityki „bałtyckiej” Sobieskiego uwikłany był w działania o charakterze antykrólewskim, grając tym samym na dwa fronty³². Sama współpraca z królem na gruncie wojskowym była dla niego jednak opłacalna, mógł bowiem zwiększyć zakres własnych kompetencji kosztem buławy wielkiej. Tego typu zależność można zaś dostrzec już w samym 1677 roku. W grudniu hetman polny wystawił areszt na zasługi (kara wstrzymania wypłaty żołdu) chorągwi pancernej Stefana S. Czarnieckiego, która wchodziła w skład partii Wiśniowieckiego w Buczniowie. W ten sposób wojewoda ruski dokonał ingerencji w wewnętrzne sprawy zgrupowania podległego bezpośrednio ks. Dymitrowi, jak również wykonał czynność wchodzącą w zakres kompetencji buławy wielkiej³³. Hetman Wiśniowiecki nie zamierzał jednak pozostawać całkowicie bierny i we wrześniu zapewniał biskupa krakowskiego Andrzeja Trzebickiego, że „[...] terażniejsza lokacja i konsystencja wojska na pograniczu według ustawy Rzptej mogło być *firmum stabile et ducturnum*,

³⁰ D. Wiśniowiecki do J. Gnińskiego, Kraków 29 V i 11 VI 1677, [w:] *Źródła do poselstwa...*, s. 212–213, 215–216.

³¹ Львівська Національна Наукова Бібліотека України імені Василя Стефаника [dalej: LNB], fond 5 (Ossolińscy), op. 2, nr 2624, Uniwersał D. Wiśniowieckiego do wojska, Kraków 12 VI 1677.

³² Zob. M. Wagner, *Stanisław Jabłonowski...*, t. 1, s. 148–158; J. Stolicki, *Elity i szlachta Małopolski...*, s. 345–346; por. Z. Wójcik, *Jan Sobieski 1629–1696*, Warszawa 1983, s. 264.

³³ Biblioteka Narodowa w Warszawie, sygn. 6643, k. 42, Areszt na zasługi wydany przez S. J. Jabłonowskiego, Trembowla 10 XII 1677; Z. Hundert, *Pozycja króla Jana III...*, s. 135–136.

czego ja uprzejmie życzę, i wszelakiej mojej pilności i starania przykładać będę”³⁴.

Generalnie porządek zaprowadzony w 1677 roku – w ramach etatu pokojowego – funkcjonował bez większych zmian do początku 1683 roku, gdy rozbudowano komput na potrzeby wyprawy wiedeńskiej. W 1679 roku wprowadzono jedynie system repartycji, tj. opłacania wojska przez samorządy lokalne z pominięciem skarbu centralnego. Objął on jednak wojsko pozostające w zasadzie w tym samym składzie jednostkowym, który ustalono w 1677 roku, choć z pewnymi zmianami wśród szefów chorągwi i regimentów³⁵. Ze źródeł narracyjnych wiemy też, że wojsko co roku pozostawało na tych samych stanowiskach. Jedynie w 1680 roku zostało ściągnięte do wspólnego obozu pod Mikulińcami (między Trembowłą a Tarnopolem)³⁶, gdy komisarze polscy oraz turecy dokonywali rozgraniczenia, zgodnie z warunkami pokoju stambulskiego z 1678 roku³⁷. O dyslokacji „[...] wojsk dla zaszczytu Rzptej, jako to Trembowła, Buczniowa, Borek i inne”

³⁴ B. Ossol., sygn. 5809/III, s. 49, D. Wiśniowiecki do A. Trzebickiego, Sandomierz 14 IX 1677.

³⁵ Zob. Z. Hundert, *Wykaz koronnych chorągwi i regimentów w okresie od 1 V 1679 do 30 IV 1683. Przyczynek do organizacji wojska koronnego w dobie pokoju 1677–1683*, [w:] *Studia Historyczno-Wojskowe*, t. 5, red. M. Nagielski, K. Bobiatyński, P. Gawron, Zabrze–Tarnowskie Góry 2015, s. 274–287; zob. też M. Jemiołowski, *Pamiętnik dzieje Polski zawierający (1648–1679)*, oprac. J. Dziegielewski, Warszawa 2000, s. 502.

³⁶ S. Z. Druszkiewicz, op. cit., s. 116–117; *Mikołaj Złotnicki i jego diariusz...*, s. 121; *Pamiętnik Jana Floriana Drobysz Tuszyńskiego...*, s. 107–108; M. Jemiołowski, op. cit., s. 492, 503. Zdaniem M. Wagnera (*Stanisław Jabłonowski...*, s. 162) wojsko dotarło do obozu pod Mikulińcami przed 22 VII 1680. Nikodem Żaboklicki, porucznik chorągwi husarskiej M. H. Sieniawskiego (partia Jabłonowskiego), list z 24 VII 1680 do patrona swojej jednostki, nadał jednak nie z Mikuliniec, a z obozu pod Trembowłą; zob. B. Czart., sygn. 5992, nr 49168.

³⁷ Anonimowy żołnierz i autor diariusza zanotował, że w 1680 r.: „Wojsko w kupę ściągnięte po tym pod Mikulińce, po tym nazad, gdzie kto stał, rozeszli się po rozgraniczeniu z Turkami”; zob. LNB, fond 5 (Ossolińscy), op. 1, sygn. 699, k. 14v, Diariusz wydarzeń z lat 1648–1701. O rozgraniczeniu polsko-tureckim w 1680 r. zob. B. Czart., sygn. 426, s. 500–202, Diariusz czynności podczas rozgraniczenia 31 VIII–14 X 1680, Międzybóż 14 X 1680; D. Kołodziejczyk, op. cit., s. 98–102.

wspomniano też w instrukcji ziemi halickiej z końca 1678 roku³⁸. Pewne odstępstwa od omówionego wyżej aktu dyslokacji możemy już jednak wskazać w samym 1677 roku. W poselstwie J. Gnińskiego do Stambułu, które wyruszyło na wiosnę, znalazły się przynajmniej 3 chorągwie jazdy kompuutowej: 2 husarskie (J. Gnińskiego i W. Leszczyńskiego) oraz jedna pancerna (Michała F. Rzewuskiego)³⁹. W związku z tym, wspomniane jednostki nie mogły udać się w latach 1677–1678 na pozycje partii, do których zostały przydzielone. W listopadzie 1677 roku poza swoim zgrupowaniem, bo w opactwie jędrzejowskim, przebywała także kompania gwardii JKM pod J. Górczyńskim. W związku z tym biskup krakowski A. Trzebicki prosił hetmana wielkiego, aby ten wystawił arkabuzerom królewskim ordynans nakazujący im rychłe stawianie się w obozie⁴⁰. W odpowiedzi D. Wiśniowiecki poinformował biskupa, że „gdym się [o tym – Z. H.] dowiedział, dałem ordynans, aby [arkabuzerzy królewscy – Z. H.] szli do obozu prostym marszem pod Buczniową, żadnej ludzior *non inferendo* krzywdy”⁴¹.

Do istotnej zmiany w omawianej dyslokacji wojska doszło na pewno w 1678 roku. Na podstawie doniesień Gnińskiego, Jan III zdecydował się zarządzić ewakuację garnizonów Baru, Międzyboża, Niemirowa oraz Kalnika. W tym celu 22 VI 1678 roku władca wydał uniwersał, skierowany do komendantów rzeczonych placówek, by „[...] z miejsca swego schodzili i tam z regimentami, armatą i ludźmi temi, którzy stamtąd do Polski wychodzić mieć będą wolę, marsz swój brali”. Wskazanie miejsca nowej lokacji tych jednostek oraz wyznaczenie traktu ich przemarszu król powierzył

³⁸ Instrukcja ziemi halickiej, Halicz 28 XI 1678, [w:] *Akta grodzkie i ziemskie z czasów Rzeczypospolitej Polskiej z Archiwum tak zwanego Bernardyńskiego we Lwowie*, t. 24: *Lauda sejmikowe halickie 1575–1696*, oprac. A. Prochaska, Lwów 1931, s. 415.

³⁹ *Relacja legacyi tureckiej jaśnie wielmożnego Jana Gnińskiego, wojewody chełmińskiego, kowalewskiego, knyszyńskiego, grodeckiego, radzyńskiego starosty, do Mechmed sołtana, cesarza konstantynopolskiego z sejmku warszawskiego wyprawionego, w roku pańskim 1677, czyniona na sejmie w Grodnie dnia 8 miesiąca februaru roku pańskiego 1679*, [w:] *Źródła do poselstwa...*, s. 60, 195 i in.

⁴⁰ B. Czart., sygn. 175, s. 508, Graniewski do D. Wiśniowieckiego, 20 XI 1677.

⁴¹ B. Ossol., sygn. 5809/III, s. 59, D. Wiśniowiecki do A. Trzebickiego, Luboml 27 XI 1677.

hetmanom koronnym⁴². Opuszczenie rzeczonych fortec stanowiło znaczne ustępstwo wobec Porty Ottomańskiej, jak również stwarzało konieczność przegrupowania istniejących partii wojska – z garnizonów zeszło w końcu 10 jednostek w sile 1250 koni i porcji (4 chorągwie wołoskie i 6 regimientów pieszych)⁴³.

Celem powyższych rozważań było przede wszystkim zaprezentowanie efektów w postaci rozmieszczenia wojska koronnego partiami w 1677 roku na nowej granicy z Imperium Osmańskim. Przyczynę ów ma w założeniach umożliwić łatwe zidentyfikowanie, gdzie dana jednostka komputowego wojska koronnego się znajdowała i do jakich zgrupowań przynależała (poza partiami – także do jakich pułków jazdy koronnej narodowego zaciągu). W drugiej kolejności ma stać się punktem wyjścia w badaniach nad systemem zabezpieczenia południowo-wschodnich obszarów państwa w dobie pokoju, w tym kwestii zdobywania informacji o bieżącej sytuacji w wojnie rosyjsko-tureckiej, toczącej się m. in. na niepolskiej już części Prawobrzeża (do 1681 roku)⁴⁴. Oczywiście wiele aspektów nie zostało wyżej poruszonych. Po pierwsze, nie ustalono jak redukcja 1677 roku i podział na partie miały się do sprawy organizowania nielegalnych zaciągów węgierskich – w celu wsparcia powstania Kuruców przeciw Habsburgom, jak również

⁴² *Uniwersał Jana III do komendantów Niemirowa, Baru, Międzyboża i Kalnika*, Lwów 22 VI 1678, [w:] *Źródła do poselstwa...*, s. 381–382; D. Kołodziejczyk, op. cit., s. 95.

⁴³ Na obecnym etapie badań można wskazać, że minimum jedna kompania z regimentu W. Denhoffa, który do 1678 r. obsadzał Kalnik, weszła później w skład załogi Białej Cerkwi; zob. B. Czart., sygn. 2651, s. 400–423, Rejestry popisowe kompanii Marcina Zomera z regimentu W. Denhoffa z lat 1682–1683.

⁴⁴ Wiadomości te były z kolei požądane. Przykładowo, hetman Wiśniowiecki pisał do biskupa Trzebieckiego 14 IX 1677 z Sandomierza, że jak tylko będzie miał pewne informacje o sytuacji na obszarze działań wojennych, niezwłocznie je przekaże; zob. B. Ossol., sygn. 5809/III, s. 51. O wojnie rosyjsko-tureckiej 1673–1681 zob. np. A. П. Богданов, *Как был оставлен Чигирин: мотивы принятия стратегических решений в русско-турецкой войне 1673–1681 гг.*, [w:] *Военно-историческая антропология, Ежегодник 2003/2004: Новые научные направления*, red. E. С. Сенявская, Москва 2005, s. 174–191; В. М. Заруба, *Україньке козацьке військо в російсько-турецьких війнах останньої чверті XVII століття*, Дніпропетровськ 2003, s. 225–336.

zaciągów pruskich – w celu uderzenia na Prusy Książęce?⁴⁵ Werbowaniem tych pierwszych zajął się przecież jeden z dowódców partii wojska koronnego, H. A. Lubomirski, co szybko stało się powodem do ostrych ataków na niego, począwszy od komisji sandomierskiej jesienią 1677 roku⁴⁶. Sprawa dowództwa nad partią wojska była zaś dla chorążego koronnego dobrą linią obrony, pisał on bowiem w marcu 1678 roku do sejmiku deputackiego województwa krakowskiego z usprawiedliwieniami, że „mając na sobie ciężar dozoru pewnej partyjy wojska, którą na granicy lokować *in commissis* od ichm. panów hetmanów [musiałem – Z. H.], i tam całe lato i jesień przeszlą straciłem”. W ten sposób obowiązkami regimentarza partii, Lubomirski odzęgnywał się od możliwości przeprowadzania werbunku, który *de facto* odbywał się w jego rzeszowskiej majątności⁴⁷.

Kolejną kwestią jest powiązanie sprawy rozłożenia na partie z „grą konfederacjami” przez dwór królewski oraz przez hetmanów koronnych. Zdaniem niektórych to Jan III miał dążyć do skonfederowania nieopłaconej armii koronnej, by zapewne odciągnąć uwagę Wiśniowieckiego (Jabłonowskiego również) od kwestii polityki „bałtyckiej”. Marszałkami związku widziano w końcu dowódców dwóch partii, blisko związanych z dworem – Lubomirskiego oraz S. Bidzińskiego. Ponadto funkcjonował

⁴⁵ 19 VII 1677 donoszono z Lublina, że „[...] sześć tysięcy wojska zwinionych i nowo zaciągnionych chorągwi ku granicy węgierskiej zebrawszy się, czekają pewnej imprezy”. Jak widać, część zaciągów węgierskich tworzyły rozwiązane w 1677 r. jednostki; zob. B. Czart., sygn. 175, s. 314, Z Lublina 19 VII 1677. Podobnie było z zaciągami pruskimi. D. Wiśniowiecki donosił swojemu zięciowi, że oddziały organizowane na obszarze Wielkopolski, Kujaw, Mazowsza i województw pruskich, tworzyli oficerowie z dopiero co rozpuszczonych regimentów Jana Jerzego Przebendowskiego czy Krzysztofa Koryckiego; zob. B. PAN Kórnik, sygn. 1944, s. 25, D. Wiśniowiecki do W. Leszczyńskiego, Turzyska 22 I 1678; zob. też: M. Jemiołowski, op. cit., s. 487.

⁴⁶ Por. B. Ossol., sygn. 5809/III, s. 50, D. Wiśniowiecki do A. Trzebickiego, Sandomierz 14 IX 1677.

⁴⁷ H. A. Lubomirski do sejmiku deputackiego województwa krakowskiego, Rzeszów 14 III 1678, [w:] *Akta sejmikowe województwa krakowskiego*, t. 4: 1674–1680, oprac. A. Przyboś, Wrocław 1963, s. 81. O problemie zaciągów węgierskich przede wszystkim zob. K. Piwarski, *Hieronim Lubomirski. Hetman wielki koronny*, Kraków 1929, s. 9–19; M. Wagner, *Stanisław Jabłonowski...*, s. 152, 154–155; J. Stolicki, *Elity i szlachta Małopolski...*, s. 346; Z. Wójcik, op. cit., s. 279–280.

wówczas pogląd, że rozłożenie wojska partiami, a nie całością, miało właśnie na celu zapobiec ewentualnej konfederacji⁴⁸. Były także opinie, że potencjalny związek wojskowy miał mieć wydźwięk antykrólewski, by stordedować działania polityczne Jana III⁴⁹. Wiele tych kwestii jest, jak widać, dość niejasnych, toteż wymagają one dalszych badań, w których powyższe ustalenia mogą okazać się pomocne.

Pozostaje również sprawa czy poza chorągwią Radlińskiego, także inne jednostki, które w maju 1677 roku wypadły z komputu, znajdowały się w ramach partii wojska i czy wykorzystywano je, oraz w jakim zakresie, do zaciągów pruskich i węgierskich. Na wiele z tych pytań na pewno znajdziemy odpowiedź, gdy przebadamy bardzo dobrze zachowane księgi grodzkie z obszarów, na których w latach 1677–1683 wojsko koronne miało swoje konsystencje. Przede wszystkim chodzi tu o księgi grodzkie z obszaru ziemi halickiej (halickie, trembowelskie), przechowywane przez Centralne Państwowe Historyczne Archiwum we Lwowie, czy księgi grodzkie z obszaru województwa wołyńskiego (głównie krzemienieckie, ale też łuckie i włodzimierskie), stanowiące zasób analogicznego archiwum, mieszczącego się w Kijowie. W ten sposób problem dyslokacji wojska koronnego w okresie pokoju 1677–1683 pozostaje nadal sprawą otwartą.

⁴⁸ K. Piwarski, *Polityka batycka Jana III w latach 1675–1679*, Cieszyn 1932, s. 23. Zob. inne opinie w sprawie niedoszłych konfederacji wojskowych z 1677 r.: M. Wagner, *Stanisław Jabłonowski...*, s. 151–152; idem, *Armia koronna...*, s. 188–189; J. Stolicki, *Elity i szlachta Małopolski...*, s. 346.

⁴⁹ O podżeganie do związku już współcześni podejrzewali króla. Nie jest to wcale nieprawdopodobne, jak uważa J. Stolicki (*Elity i szlachta Małopolski...*, s. 346), zwłaszcza że zarzewiem buntu miała być partia wojska spod Trembowli, spośród której tylko 4 chorągwie nie zdecydowały się poprzeć konfederacji. Jak wynika zaś z aktu dyslokacji, w partii pod Trembowlą Jan III miał największe wpływy. Spod Trembowli „wirus” konfederacji dotarł także pod Buczniów, gdzie partia wojska do końca listopada pozabawiona była grupy wyższych dowódców. Cała sprawa wymaga jednak kolejnych studiów; zob. B. Czart., sygn. 175, s. 505–508, Graniewski do D. Wiśniowieckiego, 22 XI 1677; B. Czart., sygn. 175, s. 511–512, S. J. Jabłonowski do D. Wiśniowieckiego, 22 XI 1677.